

Dziedzictwo

**Hanna Kozaczewska-Golasz,
Hanna Golasz-Szolomicka**

Perge – antyczne miasto w Azji Mniejszej

Wstęp

Perge leży w Pamfilii, 16 km od Antalii, obecnie w pd.-zach. części Turcji. Opuszczone w XIII w. pozostało nie zamieszkane aż do końca XIX w., gdy ponownie zostało odkryte, wraz z innymi miastami grecko-rzymskimi tej części Azji Mniejszej, przez ekipę badawczą kierowaną przez Karola hr. Lanckorońskiego [5, s. 34–65]. Wykonano pomiary zachowanych obiektów, które zamieszczono w publikacji wraz z obszernym opisem zabytków na tle miasta. Były to pierwsze badania naukowe w Pamfilii o poziomie, który imponuje do dzisiaj.

Systematyczne badania archeologiczne zaczęły prowadzić archeolodzy tureccy dopiero po II wojnie światowej

pod kierunkiem A.M. Mansela¹. W publikacjach tureckich [1], [7] w sposób szczegółowy przedstawiono historię miasta i opis zachowanych budowli, korzystając z niektórych rysunków pomiarów i rekonstrukcyjnych wykonanych przez Niemanna. Wynikiem prowadzonych badań był nowy plan miasta z podziałem na bloki mieszkalne [3].

Celem artykułu jest przedstawienie zabytków Perge, wśród których zachowało się kilka budowli monumentalnych, interesujących ze względu na specyficzne cechy małoazjatyckie.

¹ Sprawozdania z badań opublikowano w *Istanbuler Mitteilungen* i *Archäologischer Anzeiger*.

1. Położenie i układ przestrzenny miasta

Według Strabo [4] Perge zostało założone przez imigrantów z Argos po wojnie trojańskiej. Badania archeologiczne dotychczas nie potwierdziły tak wczesnej historii miasta. Być może, że pierwsi osadnicy osiedlili się na akropolu². Pierwsze wzmianki historyczne pochodzą z IV w. p.n.e. [5, s. 36]. Dotyczą one miasta, które założone zostało u stóp akropolu, na terenie płaskim, otoczonym górami (ryc. 1). W pobliżu płynęła rzeka Cestrus, która była żeglowna aż do morza³. W III wieku p.n.e. miasto zostało otoczone murami obronnymi z basztami i ufortyfikowa-

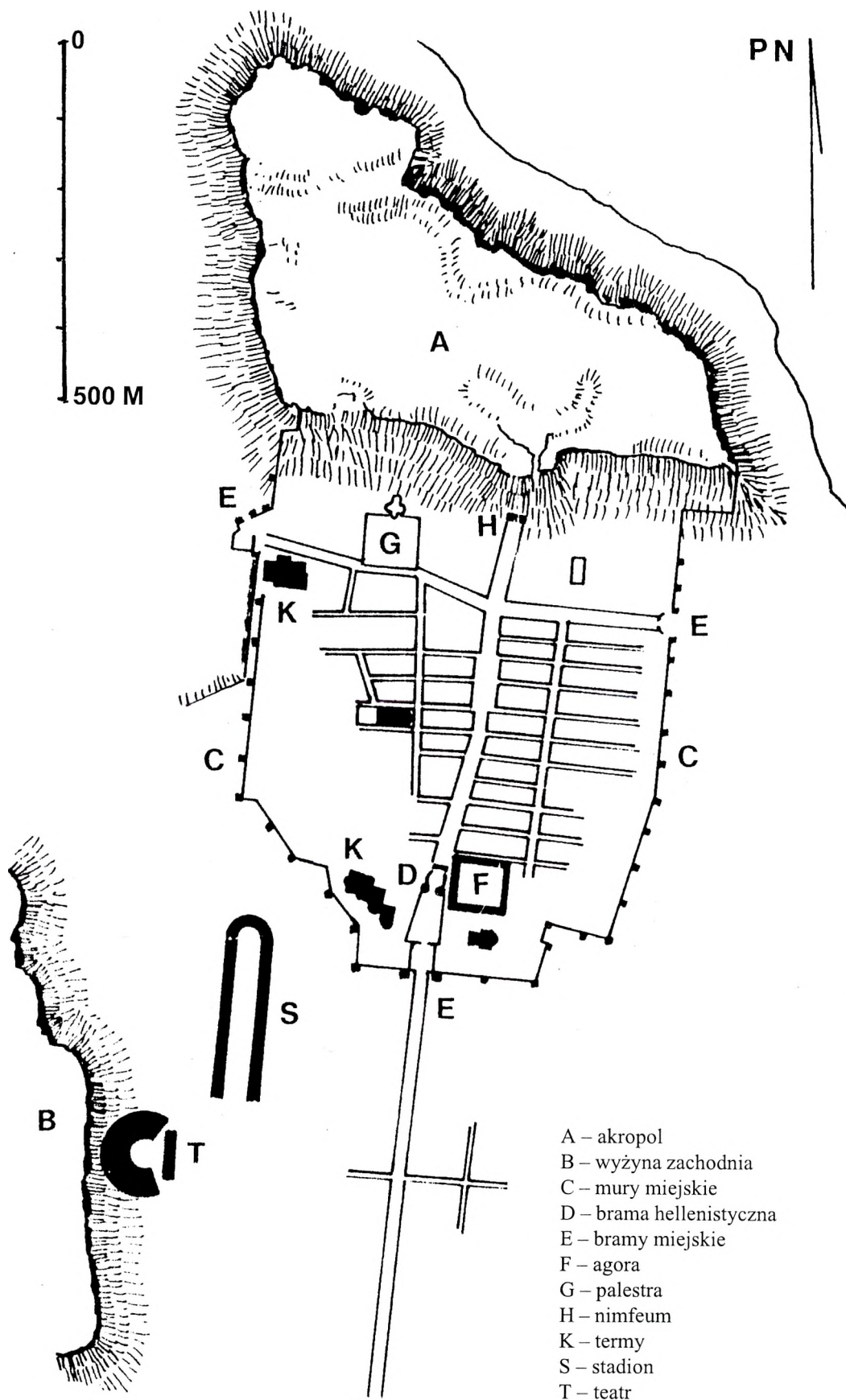
nymi bramami. Obwarowania w większej części są zachowane, określając wielkość miasta. W 46 roku n.e. Perge miało już teatr, w którym nauczali św. Paweł i Barnaba [3, s. 107].

Największy okres świetności Perge przeżyło w II i III w. n.e. pod panowaniem rzymskim⁴. Z tego czasu zachował się układ urbanistyczny. Miasto posiadało dwie główne ulice *cardo* i *decumanus*. Ich przebieg nie jest regularny, co prawdopodobnie było wynikiem wykorzystania ulic hellenistycznych. Wskazuje na to położenie bram miejskich oraz pałata w pn.-zach. części miasta, która prawdopodobnie była

² Sugerował to już Lanckoroński [5, s. 37].

³ Położenie miasta nie bezpośrednio nad morzem umożliwiło uniknięcie napadu piratów. W czasach bizantyjskich rzeka została zamulona i Perge straciło swoje znaczenie.

⁴ Pod panowanie rzymskie miasto dostało się w 133 r. wraz z całym królestwem Pergamonu.

Ryc. 1. Plan Perge, (oprac. H. Golasz-Szołomicka wg [5, s. 35], [3, s. 104])

hellenistyczną agorą [3, s. 107–108]. Główna ulica *cardo* wyginała się lekko w kierunku bramy południowej. Równoległe do niej boczne ulice poprowadzono w linii prostej. Krzyżująca się z nimi sieć ulic prostopadłych utworzyła prostokątne bloki mieszkalne. Przy bramie hellenistycznej zlokalizowano nowe forum, po zlikwidowaniu części południowych murów obronnych. W wyniku *Pax Romana* mury miejskie straciły swoje znaczenie i miasto zaczęło się rozwijać poza nimi. W kierunku południowym przedłużono główną ulicę kolumnową, wzdłuż której powstała nowa zabudowa.

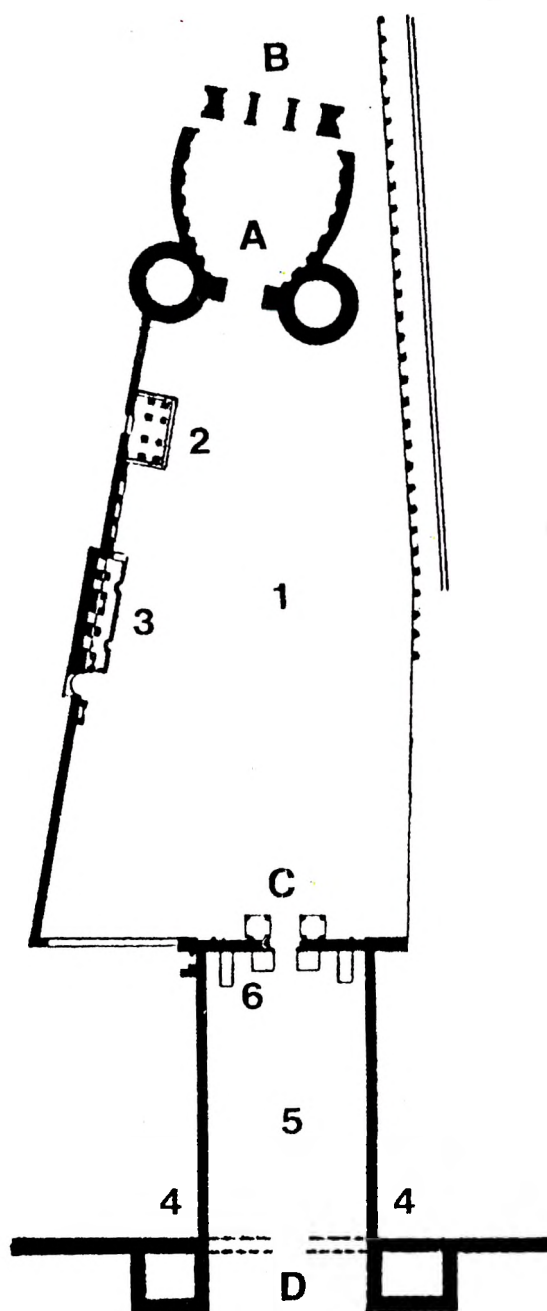
2. Zachowane budowle hellenistyczne

Z czasów hellenistycznych pozostały mury miejskie, oprócz środkowego odcinka południowego oraz brama południowa (ryc. 1). Mury tworzyły regularny prostokąt, z niewielkim odchyleniem przy akropolu, spowodowanym konfiguracją terenu [5, s. 40]. Wykonane były z ciosów kamiennych, w późniejszych okresach reperowane i uzupełniane. Przy murach wznosiły się graniaste baszty, sięgające wysokości 14 m, z otworami strzelniczymi w dolnej kondygnacji i oknami – w górnej. Główna brama znajdowała się od południa, a boczne od wschodu i zachodu.

Na wschodnim stoku góry, położonej na zachód od miasta w II w. n.e. wybudowano teatr, który najpewniej zastąpił wcześniejszy. Na przestrzeni między miastem a teatrem wzniesiono stadion.

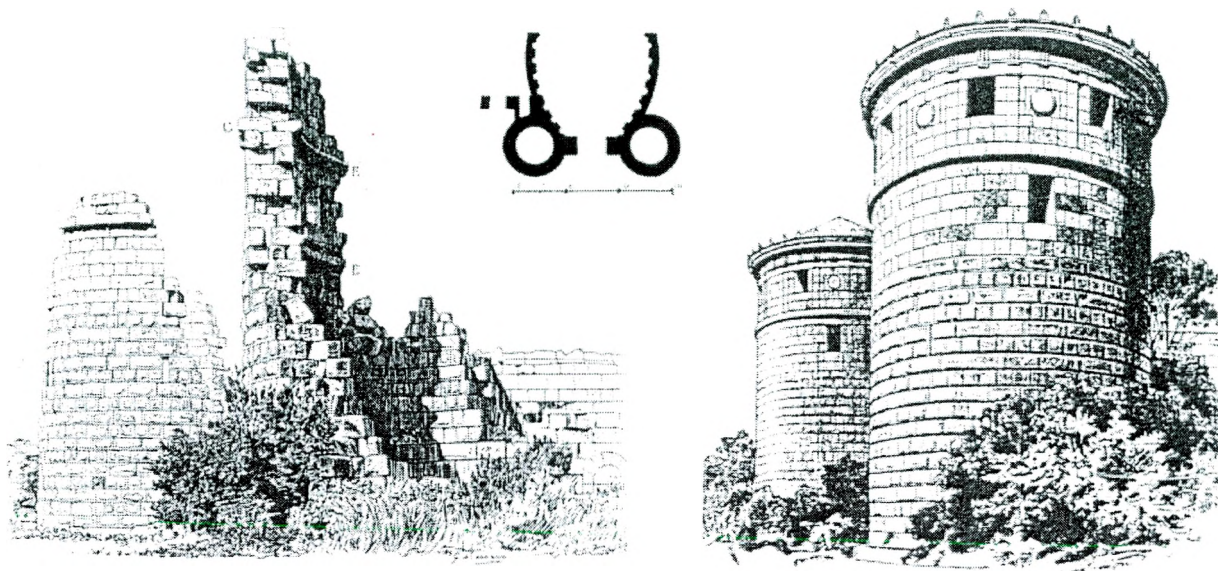
Niespokojne czasy w IV w. n.e. zmusiły mieszkańców do ponownego obwarowania się. Wybudowano nową bramę miejską od południa oraz nowe odcinki murów łączących bramę z murami hellenistycznymi [1, s. 450–451]; [5, s. 59–65]. W ich obrębie znalazło się forum i termy południowe, a poza nimi pozostała większa część przedłużonej ulicy południowej.

Po stronie północnej miasto przylegało do płaskowzgórza akropolu i mur nie był potrzebny.

- A. Brama hellenistyczna – II w. p.n.e.
- B. Łuk triumfalny – II w. n.e.
- 1. Wielki dziedziniec – II w. n.e.
- C. Brama – III w. n.e.
- 2. Propylon do term – III w. n.e.
- 3. Nimfeum – III w. n.e.
- D. Brama między wieżami – IV w. n.e.
- 4. Mur miejski – IV w. n.e.
- 5. Dziedziniec – IV w. n.e.
- 6. Fasada kolumnowa – IV w. n.e.

Ryc. 2. Południowe bramy miejskie – plan (rys. H. Golasz-Szołomicka wg [1, s. 450])

Ryc. 3. Brama hellenistyczna – rzut, widok, rekonstrukcja wg G. Niemanna [5, s. 61, 63]

Zachowana brama południowa (ryc. 2–4) składała się z dwóch wież okrągłych o średnicy 11,70 m, rozsuniętych na odległość 9,80 m⁵ i półeliptycznego dziedzińca. Wieże wzniesiono z kamieni wapiennych; miały one trzy poziome pomieszczenia, z których dwa górne zawierały okna zamknięte drewnianymi okiennicami. Wejście między wieżami prowadziło na dziedziniec długości 22 m i maksymalnej szerokości 20 m. Jego wysokie mury zdobiło pierwotnie po sześć nisz z każdej strony, w dwóch poziomach. Mury od strony miasta zdaniem Petersona [5] pierwotnie były połączone łańcuchami.

Na początku II wieku *Plancia Magna* ufundowała nowe zamknięcie dziedzińca w postaci łuku triumfalnego o trzech

arkadach. Równocześnie wzbogacono oprawę architektoniczną ścian dziedzińca – dodano po jednej niszy z każdej strony na obu poziomach, a przed nimi ustawiono kolumny korynckie. W niszach górnego poziomu umieszczono posągi przedstawiające założycieli i budowniczych miasta, poczynając od mitycznych herosów. W dolnych niszach stały posągi Hermesa, Afrodyty, Pana, Dioskurów i innych.

Dotychczas nie odnaleziono miejsca usytuowania świątyni Artemidy, która według źródeł starożytnych znajdowała się na zewnątrz właściwego miasta. W 46 roku nowej ery do Perge przybyli z Paphos św. Paweł i Barnaba, aby nauczać. Mieszkańcy uważali ich za bogów z nieba i nazywali Paweł Merkury i Barnaba Jupiter. Najświętszą Marię identyfikowano z Artemidą, Jezusa natomiast z Apollinem [3, s. 107].

⁵ Wszystkie wymiary za Lanckorońskim, [5, s. 41, 61–63].

Ryc. 4. Brama hellenistyczna – widok od północy, (fot. H. Kozaczewska-Golasz)

3. Zabytki z czasów rzymskich

W IV wieku nowej ery dobudowano nowe fragmenty muru od południa, z nową obronną bramą (ryc. 2). Konstrukcja muru rzymskiego różniła się od hellenistycznego [5, s. 64–65]. Nie miał on baszt, lecz od wewnątrz, na wysokości ok. 4 m przebiegało przejście, łączące sklepienie nisze z otworami strzelniczymi. Brama południowa przesunięta została dość znacznie na południe. Na jej system obronny składały się dwie graniaste wieże z przejściami między nimi, prostokątny dziedziniec długości ok. 40 m, zamknięty murami bocznymi oraz przejściem po stronie północnej. Przejście między wieżami i przejście północne zostały przerobione z łuków triumfalnych wzniesionych w II–III w. n.e. i przystosowane do nowej funkcji. Po bramie między wieżami pozostały nieliczne detale [1]. Brama północna w dużej części jest zachowana. Wysokość jej murów wynosiła 10 m, szerokość przejścia natomiast 3,15 m. Od tyłu była ryglowana za pomocą grubej belki. Brama od frontu miała marmurową fasadę kolumnową, a od strony miasta zdobiły ją po dwie kolumny z każdej strony, podtrzymujące sklepienia kasetonowe. Nad sklepieniami wznosił się trójkątny tympanon. Za tą bramą znajdował się wielki dziedziniec z II w. n.e. długości 92 m, dochodzący do bramy hellenistycznej.

Za bramą hellenistyczną rozpoczynała się ulica z północy na południe (*cardo*), która prowadziła do akropolu. Miała długość 250 m i szerokość 20 m. Po obu jej stronach znajdowały się portyki szerokości 5 m, spoczywające na pięciometrowych kolumnach, w większości jońskich, a niektórych – korynckich. W głębi znajdowały się sklepy. Chodniki wyłożone były mozaiką. Środkową część ulicy zajmował kanał szerokości 2,5 m, którym wzdłuż całej ulicy płynęła woda ze źródła na akropolu (ryc. 5). Kanał wykonano z wielkich płyt kamiennych. Miał wysokość 1,17 m i co 8 m podzielony był ściankami poprzecz-

nymi, w celu powstrzymania zbyt silnego prądu wody oraz ułatwienia usuwania zanieczyszczeń. Na skrzyżowaniu głównych dróg ponad kanałem było przejście nazywane łukiem Demitiosa.

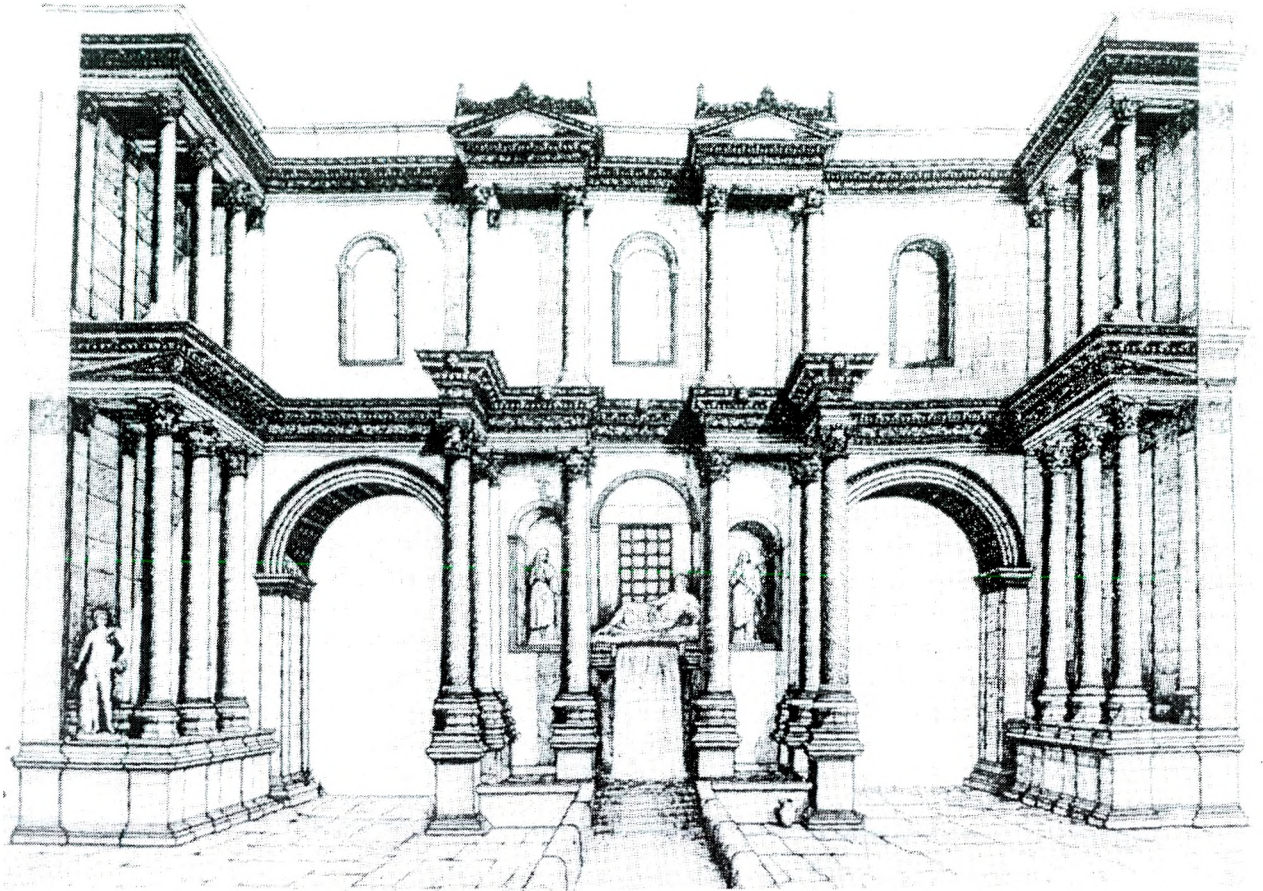
U podnóża akropolu wzniesiono w II w. n.e. nimfeum, pełniące także funkcję bramy prowadzącej na akropol (ryc. 5 i 6). Składało się ono z trzech części: środkiem płynęła woda, a po bokach były przejścia, przekryte sklepieniami kolebkowymi kasetonowymi [4], [6]. Woda płynęła kamienną prostokątną *rynną*, ponad którą leżało bóstwo rzeki Cestrus. Przed częścią centralną ustawiono kolumny w dwóch poziomach, po trzy na dole i po dwie na górze. Łączyło je zakrepowane belkowanie, które na piętrze wieńczyły trójkątne naczółki. Ta dwupoziomowa kolumnada odpowiadała kolumnadzie ulicy. Nimfeum zdobiły posagi Zeusa, Artemidy i Hadriana oraz maski teatralne i głowy satyrów.

Forum, zwane także agorą, na wschód od bramy hellenistycznej powstało w II w. n.e. (ryc. 1 i 7). Był to plac o wymiarach ok. 76 × 76 m z trzema wejściami od ulicy kolumnowej (*cardo*). Z trzech stron oprócz zachodniej otaczały je portyki korynckie, ze sklepami w głębi. Przejście pod portykami wyłożone było mozaiką. Pośrodku placu stał okrągły budynek średnicy 13,4 m, z kolumnadą w środku, podtrzymującą dach kryty dachówką. Przeznaczenie budynku nie jest znane. Pod placem były kanały drenażowe, odprowadzające wodę do głównego kanału ściekowego, który biegł pod jezdnią ulicy *cardo*, aż do bram miejskich. Za południową ścianą forum znajdowała się latryna publiczna, z której ścieki odprowadzano także do tego kanału.

Teatr powstał w II wieku n.e. na wschodnim zboczu góry (ryc. 1, 8, 9). Miał on plan nieco większy niż półkolisty, maksymalnej średnicy 113,5 m, mógł pomieścić 12 tys. widzów. Widownia podzielona została na dwie kon-

Ryc. 5. Ulica kolumnowa z widokiem na akropol i nimfeum, (fot. H. Kozaczewska-Golasz)

Ryc. 6. Rekonstrukcja nimfeum (rys. H. Golasz-Szolomicka wg [6, il. 69])

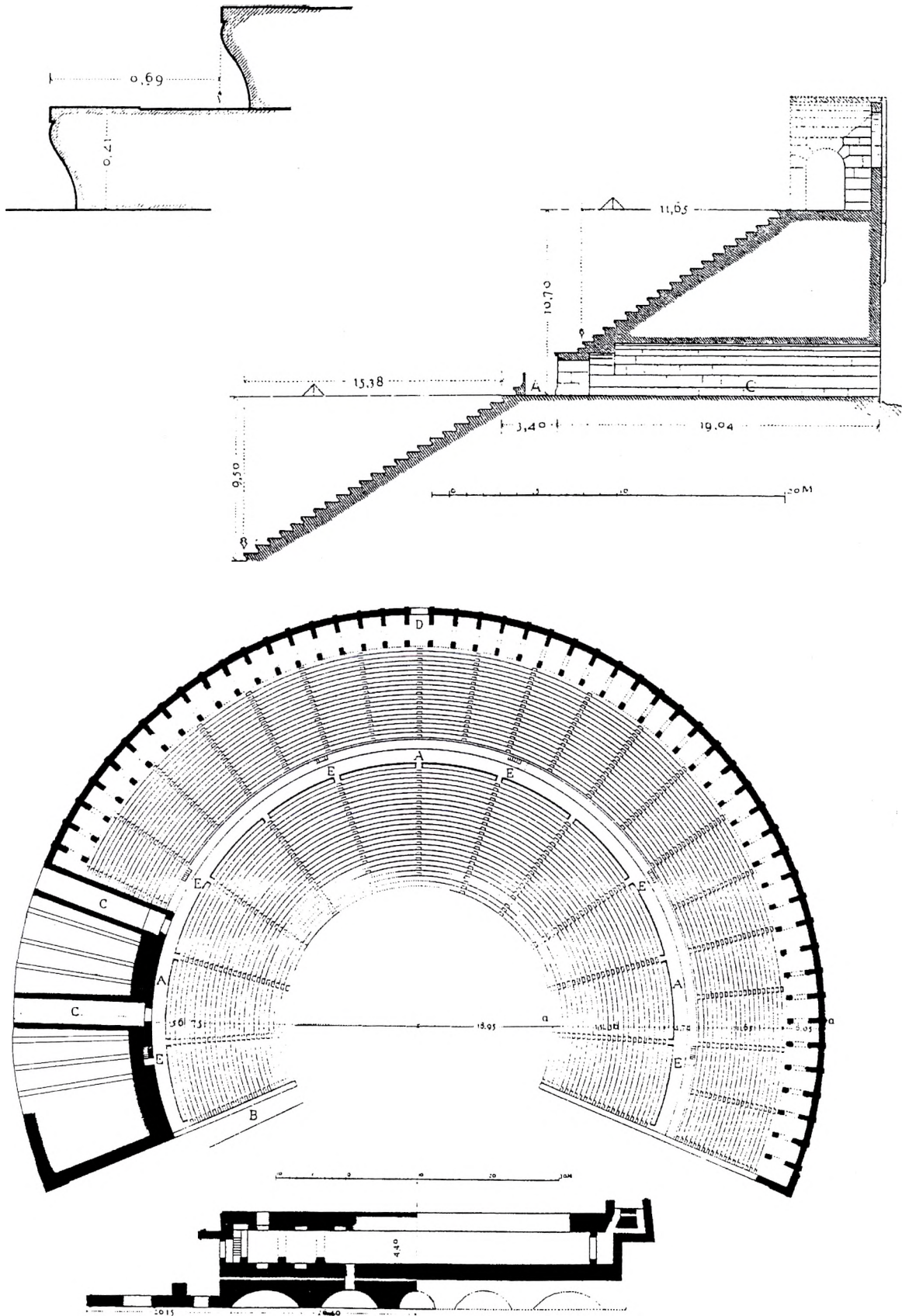
dygnacje zawierające w dole 23 rzędy i wyżej 19 rzędów, sięgała wysokości ponad 20 m. Promieniście poprowadzone schody dzieliły ją na 16 i 32 sektory. Na siedziska wykorzystano naturalne nachylenie zbocza, a potem widownię otoczono murami z wejściami do przyziemia i bezpośrednio na diazomę. Widownię kończyła arkadowa galeria. Budynek sceniczny został połączony z murem widow-

ni do wysokości diazomy⁶. W tej części znajdowały się sklepione przejścia prowadzące na poziom orchestry. Od strony wnętrza teatru budynek sceny był trzypiętrowy, długości 52 m. W jego wnętrzu mieściły się sklepione pomie-

⁶ Nie zaznaczono tego na planie (ryc. 8) prawdopodobnie dlatego, że wówczas budynek sceny był w dużej części zawalony i zarośnięty.

Ryc. 7. Pozostałości portyku forum (agory)
(fot. H. Kozaczewska-Golasz)

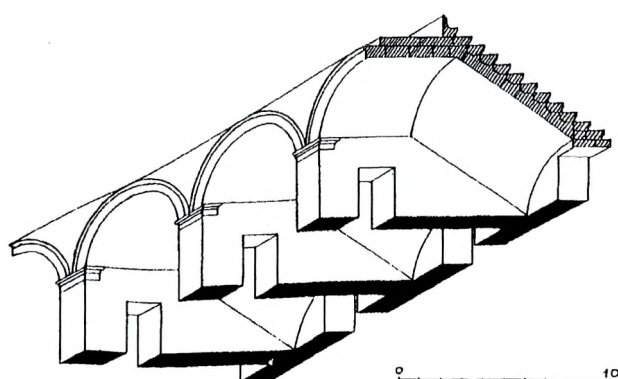

Zbiągł L. Narsch.

Ryc. 8. Teatr – rzut, przekrój widowni, profil siedzisk [5, s. 54, tab. XIV]

Ryc. 9. Teatr – widownia
(fot. H. Kozaczewska-Golasz)

Ryc. 10. Stadion – fragment przekroju aksonometrycznego,
(rys. H. Kozaczewska-Golasz, wg [4, s. 24])

szczenia dla aktorów. Na frontowej płaszczyźnie proscenium znajdowały się marmurowe płyty z płaskorzeźbami przedstawiającymi wojnę między bogami a gigantami. Scena ozdobiona została płaskorzeźbami przedstawiającymi bogów, nimfy i satyrów [3, s. 108–111], [4, s. 22–24]. Elewacja zewnętrzna budynku scenicznego nie jest widoczna, oprócz górnej partii, gdzie pozostały ślady belkowań wskazujące, iż była ona ozdobiona kolumnadą [5, s. 56]. Około 50 lat po wybudowaniu teatru do jego zewnętrznej fasady dobudowano monumentalne nimfeum o pięciu niszach. Pozostałości kolumn i belkowań znalezionych w czasie wykopalisk [3] są dowodami na to, że

nisze ujęte były w oprawę z kolumn, podobnie jak przy innych nimfeach.

Stadion znajduje się na terenie płaskim, między miastem a teatrem. Ma on długość 234 m i szerokość 34 m; mógł pomieścić 27 tys. widzów. Kamienne siedziska składające się z 11 rzędów były oparte na konstrukcji 70 sklepionych pomieszczeń, które mogły być wykorzystane jako pomieszczenia handlowe lub magazynowe. Arena była otoczona murem wysokości 1,93 m [5, s. 56–59], po którym przebiegało przejście szerokości 1,17 m. Powyżej niego wznosiły się ławki dla widzów, oparte na konstrukcji sklepiennej. Dwunasty rząd siedzeń tworzyły ławki z oparciami, za którymi było górne przejście dla widzów szerokości 3,70 m. Widzowie mogli wejść na arenę przez co trzecie sklepienie wewnątrz lub od południa, gdzie stała monumentalna brama. Ekipa Lanckorońskiego natrafiła na elementy tej bramy – belkę architrawy, fragment arkady oraz półfilar z wtopioną kolumną. Przy bramie znajdowały się schody prowadzące na przejście ponad siedziskami. Nie znaleziono śladów po wejściu z areny na poziom siedzeń.

Z czasów rzymskich pozostały jeszcze ruiny term, palestra, które wymagają badań oraz prawdopodobnie domy mieszkalne, które pozostają nadal przysypane warstwą ziemi.

W okresie bizantyjskim Perge wspólnie z Side zostało siedzibą arcybiskupstwa, co spowodowało kolejny okres rozwoju. W VII wieku zostało zdobyte przez Arabów, większość mieszkańców zaś uciekła do Antalii. Do XIII wieku Perge było małą wioską, a potem opustoszała.

Bibliografia

- [1] Akurgal Ekrem, *Griechische und römische Kunst in der Türkei*, München 1987.
- [2] Can Turhan, *Türkei, Wiege der Zivilisation*, Istanbul 1994.
- [3] Dörtlük Kayhan (archeolog), *Guide des cites antiques, Antalia (Lycie, Pisidie, Pamphyle)*, Ankara 1993.
- [4] Erdemgil Selahattin (archeolog), Oguz Alpözen (archeolog), *Pamphylie, Guide Archéologique*, Istanbul 1977.
- [5] Lanckoroński Karol hrabia, przy współdziałaniu G. Niemann i E. Petersena, *Miasta Pamfilii i Pizydyi*, t. I, Pamfilia, Kraków 1890.
- [6] Stročka Volker Michael, *Das Marktor von Milet*, Berlin 1981.
- [7] Toköz Cemil, *A travel guide to the historic treasures of Turkey*, Istanbul 1977.

Perge – antique town in Asia Minor

Perge lies in Pamfilia in the south-western part of Turkey. It was abandoned in the 13th century and left unoccupied until the 19th century. Explorations were carried out by count Karol Lanckoroński, and after the Second World War they were directed by A.M. Mansel. Most monumental buildings were uncovered and some were reconstructed.

The oldest monuments in Perge are the Hellenistic town walls with towers and the southern town gate with two round towers and a semi-circular area. Perge went through its greatest period in the 2nd and 3rd centuries under Roman rule, and monuments which have survived are mainly from that period. At that time the town had two main column

streets *cardo* and *decumanus*. *Cardo* (north-south) was shut off from the north by a gate with a *nymfeum* from which water flowed into a wide open canal running along the middle of the street. The main market square was the forum, near the Hellenistic gate, surrounded by Corinthian porticos.

A theatre for an audience of 12 thousand and a stadium which could accommodate 27 thousand spectators were built outside the town walls. In the town there were hot baths, a palaestra and living accommodations, which remain uncovered. The old town walls were strengthened in the 4th century, new sections were built from the south side, closed by a gate located between angular towers.

